

ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНУ ПОЛІТИКУ ДЕРЖАВИ

Резюме. Висвітлено авторський погляд щодо питання визначення основних напрямків впливу потреби підвищення міжнародної конкурентоспроможності національних економік на формування ефективного інструментарію зовнішньоекономічної політики держави.

The summary. U articles are reflected author look in relation to the question of determination of basic directions of influence of necessity of increase of international competitiveness of national economies on forming of effective tool of external economic policy of the state.

Ключові слова: міжнародна конкурентоспроможність, національна економіка, зовнішньоекономічна політика, інструменти, теорія.

Постановка проблеми. Важливим напрямом розвитку країни в сучасних умовах є її ефективна інтеграція до світового економічного простору. Як суб'єкт міжнародних економічних відносин національна економіка має свідомо входити до системи світогосподарських зв'язків з метою якнайефективнішого використання усіх можливостей цих зв'язків та підвищення рівня власної міжнародної конкурентоспроможності. Саме підвищення конкурентоспроможності економіки є тим орієнтиром, завдяки якому країна має змогу чітко окреслити свою роль та місце на міжнародних ринках і значною мірою розширити можливості для реалізації зовнішньоекономічної політики держави.

Успіх зовнішньоекономічної політики держави значною мірою залежить від раціонального поєднання загальнодержавних пріоритетів з виділенням та підтримкою конкурентних переваг як країни в цілому, так і окремих її регіонів, галузей, підприємств як фактора активізації природно-ресурсного та економічного потенціалу національної економіки. Саме тому в роботі зосереджено увагу на дослідженні впливу міжнародної конкурентоспроможності на формування інструментарію зовнішньоекономічної політики держави, що і визначає актуальність теми даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найважливіше теоретичне значення для дослідження проблематики міжнародної конкурентоспроможності має теоретична база, закладена Р. Солоу, М. Портером, Давидом Рікардо, Адамом Смітом, К. Шапіро, Д. Фарелл, Г. Салонером, Е. Голдраттом та іншими авторами – класиками економічної теорії.

Проблеми реалізації зовнішньоекономічної політики, аналіз процесів ефективного використання та розвитку потенціалу підвищення конкурентоспроможності національних економік висвітлено в наукових працях вітчизняних та російських вчених В. Дергачова, Е. Кочетова, В. Новицького, І. Пилипенко, Г. Куликова, В. Козик та інших. Проте до цього часу немає прийнятного підходу до визначення факторів впливу підвищення конкурентоспроможності національних економік на ефективність зовнішньоекономічної політики держави.

Між ученими-економістами не припиняються дискусії про форми й засоби побудови ефективних моделей та методів підвищення конкурентоспроможності національних економік. На думку більшості сучасних учених ефективна зовнішньоекономічна політика неможлива без узгодженої, логічно побудованої, стабільної системи оцінювання конкурентоспроможності країни та розроблення комплексу обґрунтованих заходів з її підвищення. Лише за цієї умови можливе досягнення синергетичного ефекту від використання конкурентних переваг окремих сфер діяльності, галузей, підприємств у вигляді підвищення конкурентоспроможності, а, отже, й ефективності економіки країни в цілому. Саме під таким кутом у роботах сучасних учених досліджується характер та зміст ефективної зовнішньоекономічної політики держави, що має будуватися та реалізовуватися на визначених пріоритетах функціонування країни – її конкурентних перевагах, та забезпечувати їх постійний розвиток. Цієї позиції дотримується і автор даної статті.

Метою статті є дослідити сутність міжнародної конкурентоспроможності національних економік (шляхом дослідження теоретичної бази міжнародної конкурентоспроможності економік) та виявити на основі цього дослідження основні напрямки її впливу на формування інструментарію зовнішньоекономічної політики.

Виклад основного матеріалу. Конкурентоспроможність національної економіки можна визначити як здатність національної економіки в умовах вільної конкуренції виробляти товари й надавати послуги, що задовольняють вимоги світового ринку, реалізація яких збільшує добробут країни в цілому і її окремих її громадян.

Спільне трактування конкурентоспроможності, прийняте в Організації економічного та соціального розвитку (ОЕСР), визначає її як здатність компаній, галузей, регіонів і націй створювати порівняно високий рівень доходів і заробітної плати, залишаючись відкритими для міжнародної конкуренції [1]. Аналогічної думки дотримуються й відомі американські вчені Д. Долар і Е. Вульф, які стверджують, що конкурентоспроможною є країна, яка поєднує досягнення успіху в міжнародній торгівлі на базі високої технології та продуктивності з високими доходами і заробітною платою.

Аналіз теоретичних аспектів міжнародної конкурентоспроможності, що виявляються в теоріях міжнародної торгівлі XVI-XX ст., досліджують причини й умови виникнення та поширення міжнародної торгівлі виявив тісний зв'язок теоретичної бази міжнародної конкурентоспроможності країни з теоріями економічного розвитку та економічного зростання, а також з інтегруючої обидві ці теорії теорією капіталу. Теоріями цього періоду є теорія «протекціонізму», теорії «абсолютних переваг» А. Сміта та «порівняльних переваг» Д. Рікардо, що обґрунтували положення про абсолютні й відносні переваги країн, пов'язаних з відмінностями витрат виробництва та витрат праці (ринкові чинники самі направляють ресурси країни туди, де вони можуть бути застосовані з максимальною ефективністю) [2]; важливими є роботи Хекшера, Оліна, В. Леонтьєва [3]. Усі основні концепції теорії міжнародної торгівлі вбачають причини міжнародної торгівлі в економічних перевагах і вигодах міжнародного розподілу праці.

Подальший розвиток теорій міжнародної конкурентоспроможності та формулювання конкретних підходів, методології підвищення національної конкурентоспроможності формувалися під впливом прихильності до тих чи інших наукових шкіл економічного розвитку на основі емпіричної бази кожного конкретного періоду розвитку економічної системи на світовому чи регіональному рівні.

Починаючи з 2-ї половини XX ст. сформувалися теорії, що конкретно розглядають міжнародну конкурентоспроможність як об'єкт дослідження: особливо слід виділити теорію «нової» економіки і економії на масштабі виробництва П. Кругмана. Актуальними та популярними є теорія життєвого циклу товару (що передбачає виробництво виробів спочатку в країнах нововведення з подальшим розвитком експорту в інші країни, а потім перехід до імпорту даних товарів з останніх) та теорія національних конкурентних переваг М. Портера. Портер уводить поняття конкурентоспроможності країни. На його думку, саме національна конкурентоспроможність визначає успіх у конкретних галузях виробництва й місце, яке країна займає в системі світового господарства. Утримати конкурентну перевагу дозволяє постійне вдосконалення товарів, способів виробництва темпами, швидшими за конкурентів [4].

Серед концепцій формування міжнародної конкурентоспроможності варті уваги наступні: «концепція чотирьох стадій розвитку нації» Портера, «концепція економіки навчання» Лундвала і Йонсона, «концепція регіонального кластера» Ерншта [2].

«Доктрина подібності країн» пояснює більш динамічний розвиток міжнародної торгівлі між однаковими країнами більшою взаємопристосованістю ринків цих країн [5].

На початку 80-х років XX ст. у теорії конкуренції С. Вінтером і Р. Нельсоном розроблено еволюційну концепцію, що акцентує увагу на конкурентних характеристиках: стратегії, структурі та ключових можливостях. Можливості, на яких сконцентрували свою увагу прихильники даної концепції – здатність підприємства, галузі, країни до інновацій та отримання від них економічної користі [6].

Слід відзначити, що сучасні концепції підкреслюють неоднорідність основних факторів конкурентоспроможності національних економік, таких, як роль цін, попиту і пропозиції. Згідно з цими концепціями кожна країна повинна використовувати наявні переваги (у витратах праці або у факторах виробництва), всі теорії та концепції відстоюють принцип вільної торгівлі.

Існують дві змінні, що впливають на стан конкурентоспроможності національної економіки:

- випадкові події, тобто ті, які уряд та бізнес-країни не може контролювати;
- державна політика.

Випадкові події можуть змінити конкурентні позиції країн, звести нанівець перевагу старих конкурентів і створити потенціал для нових, здатних замінити старі за досягненням необхідного рівня конкурентоспроможності в нових умовах [7]. Однак для виникнення тієї або іншої випадкової події в країні повинні дозріти сприятливі умови [8].

Потенціал міжнародної конкурентоспроможності економіки являє собою комплексну характеристику, що відображає матеріальні й інтелектуальні можливості участі країни в торговельному співробітництві з іншими країнами. У даному аспекті імперативом економічного розвитку повинна стати збалансована та обґрунтована державна зовнішньоекономічна політика шляхом активної й зацікавленої участі владних структур на місцях у реалізації проектів, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності й просуванню продукції країни на зовнішні ринки.

Роль держави у формуванні національних переваг полягає у впливі на параметри виробничих факторів шляхом грошово-кредитної, податкової, митної політики уряду.

На думку Портера, держава повинна відігравати роль своєрідного каталізатора міжнародної конкурентоспроможності та за допомогою зовнішньоекономічної політики може впливати на неї, але цей вплив може бути як позитивним, так і негативним. Саме тому надзвичайно важливо чітко сформулювати пріоритети державної зовнішньоекономічної політики [4].

В основу зовнішньоекономічної політики держави споконвічно повинні бути покладені принципи лібералізації зовнішньоекономічної діяльності:

- розширення інтеграційних зв'язків із країнами й регіонами, забезпечення ефективності входження країни у світову економіку;
- розвиток експорту як основного джерела валютних надходжень;
- забезпечення імпорتنих поставок для забезпечення структурної перебудови;
- захист інтересів національного ринку від несприятливого впливу світової кон'юнктури й іноземної конкуренції.

Сучасний світовий ринок являє собою складну систему, постійно змінюється під впливом попиту та пропозиції на товари й послуги. На ці процеси впливають виникнення нових потреб, нові технологічні зв'язки, нові організаційні форми співпраці, нові методи конкурентної боротьби.

Розвиток міжнародного поділу праці призвів до певної спеціалізації країн на світовій арені залежно від ступеня конкурентоспроможності тієї чи іншої галузі. Зокрема, найбільш конкурентоспроможними галузями США є машинобудування, автомобілебудування, авіаційна й аерокосмічна, галузь інформаційно-комунікаційних технологій. Серед найбільш конкурентоспроможних на світовому ринку галузей Японії виділяють електронну й електротехнічну, автомобільну, суднобудування, верстатобудування (включаючи робототехніку) та ін. Республіка Корея, Тайвань, Гонконг, Сінгапур, Малайзія, Таїланд створили конкурентоспроможні галузі з виробництва товарів масового споживання, а також наукомістких виробів (електронні компоненти, персональні комп'ютери, устаткування та ін.) і успішно конкурують із аналогічною продукцією Японії й країн Західної Європи. У свою чергу новим індустріальним країнам Азії все більший конкурентний вплив на світових ринках чинить продукція аналогічних галузей Китаю, що має відчутні конкурентні переваги за ціною [9, 10].

Найважливішою проблемою економічного розвитку та міжнародної конкурентоспроможності світового рівня стала проблема все більшого відставання країн, що розвиваються. Якщо умовно розділити всі країни на три частини за середнім рівнем ВВП на душу населення, то найбагатша частина має за останні десятиліття стійке збільшення цього показника (з 1970 р. з 11 до 20 тис. дол. США). Водночас ВВП на душу населення в двох третинах країн з низькими доходами відносно доходів населення найбагатших країн стабільно скорочувався (з 12,5 до 11,4% доходу найбагатшої третини країн з 1970 р.). І якщо за 30 років (1960–1990) розрив у доходах між населенням найбідніших і найбагатших країн збільшився у 2 рази, то за наступні 10 років – у 1,5 рази і вже до 2006 р. – у 2 рази [10, 11].

Це свідчить про те, що теорії економічного розвитку слабо враховують вплив цивілізаційних і інституціональних ресурсів на підвищення міжнародної

конкурентоспроможності країни. Більшість країн, які розвиваються, не має поки необхідних цивілізаційних ресурсів і інститутів, які б дозволили залучити в країну інвестиції й успішно розвивати інноваційний комплекс. У цьому сенсі актуальною стає концепція «сталого розвитку» – створення глобальної соціально орієнтованої економіки, заснованої на розумному використанні ресурсної бази й охороні навколишнього середовища.

Аналіз зовнішньоекономічної політики різних держав показує, що країни, які розвиваються, повинні йти шляхом раціонального включення національної економіки в складну систему господарських зв'язків. У зв'язку з цим їхня зовнішньоекономічна політика повинна передбачати [12]:

- створення умов для розвитку експортних галузей або орієнтацію галузей на експортне виробництво;

- оцінювання доцільності розвитку тих або інших галузей і прийняття програми згортання тих, які не можуть конкурувати з імпортом виробництвом;

- митний захист, фінансове й фінансове стимулювання.

Це викликає необхідність оптимізації зовнішньоекономічної політики через потребу:

- захистити галузі, що переживають інтенсивну модернізацію (теорія протекціонізму);

- налагодити випуск таких товарів, які не провадяться в даній країні (теорія національних конкурентних переваг);

- стимулювати імпорт товарів, без яких не можуть функціонувати пріоритетні галузі виробництва (теорія життєвого циклу товару).

Першочерговими цілями сучасної зовнішньоекономічної політики є:

- забезпечення доступу підприємствам країни до світових ринків машин та устаткування, технологій та інформації, капіталів, мінерально-сировинних ресурсів, транспортних комунікацій;

- досягнення сприятливого торгово-політичного режиму у відносинах із закордонними країнами і їхніми торгово-економічними угрупованнями, організаціями й союзами, зняття наявних і потенційних дискримінаційних обмежень;

- довготермінове врегулювання валютно-фінансових проблем у взаєминах із країнами-кредиторами, міжнародними організаціями;

- формування ефективної системи захисту зовнішньоекономічних інтересів регіону (валютний, експортний, митний контроль й ін.).

Галузі з постійно зростаючими експортними позиціями, як правило, є об'єктами пріоритетів в інвестиційній політиці, при цьому протекціоністські режими з боку міжнародних економічних організацій і розвинених держав можуть мати стосовно себе протидію.

Світовий досвід використання зовнішньоекономічної політики для подолання відставання від країн-лідерів дає дві базові моделі реалізації цієї політики. Перша припускає переважну орієнтацію на експорт, друга – на заміщення імпорту. Першу модель обрали наприкінці минулого століття США, після Другої світової війни – західноєвропейські країни, Японія, а за ними – нові індустріальні держави [13]. Другу модель обрали в останні два десятиліття деякі латиноамериканські країни, багато в чому риси подібної політики були властиві колишньому СРСР, що призвело до глибокої залежності промисловості від імпорту устаткування й запчастин, деяких видів сировини, матеріалів і компонентів [14].

Варто мати на увазі, що зовнішньоекономічна політика як багатопланове явище може бути спрямована на реалізацію визначених напрямків (рис. 1). Усі ці напрямки на рівні держави можуть бути використані у двох руслах – у політиці лібералізації або протекціонізму.

Рис. 1. Напрямки реалізації зовнішньоекономічної політики держави

Основними питаннями, які доводиться вирішувати відносно міжнародної торгівлі [15], є такі: Чи повинні країни застосовувати політику відкритої торгівлі з невеликими, якщо такі взагалі потрібні, бар'єрами для імпорту? Чи треба урядам активно стимулювати торгівлю за допомогою субсидування свого експортного сектора? Чи повинні вони обмежувати торгівлю й проводити політику більшої самодостатності?

Необхідно враховувати, що експорт важливий не тільки як джерело доходу, але і як засіб для фінансування імпорту нової технології, необхідної для економічного зростання, підвищення рівня життя населення та посилення конкурентоспроможності національної економіки на світовому ринку.

Виправдання сировинного експорту й пов'язаної з ним політики вільної або практично вільної торгівлі пов'язане з теорією порівняльних переваг (теорія Хекшера-Оліна), згідно з якою країна повинна спеціалізуватися на тих товарах, у виробництві яких вона інтенсивно використовує найбільш розвинений сектор виробництва.

Довготермінові тенденції в міжнародній торгівлі для країн-експортерів сировини створили три проблеми: 1) експорт зростає повільно; 2) швидко зростає імпорт; 3) умови торгівлі змінилися не на їх користь.

Поглиблений аналіз цього дозволяє помітити, що: у світі існує тенденція низької еластичності попиту на сировинні товари.

Політика відкритої торгівлі, підкріплена ефективним контролем фінансового сектора й об'єднана з корпоративною прозорістю, є ефективною з більшою ймовірністю, ніж політика державних вказівок у справі фінансування й ліцензування.

Заходи зовнішньоекономічної політики держави з підвищення конкурентоспроможності національної економіки можна згрупувати в три основних блоки за напрямками дій:

- загального характеру, спрямовані на зміцнення національної економіки і її позицій у системі світового господарства, що створюють базис конкурентоспроможності економіки країни;
- пряме сприяння компаніям-виробникам у здійсненні ними експортної діяльності (податкові пільги, дотації, звільнення від мит на імпорт сировини й матеріалів, інформаційна підтримка);
- спрямовані на формування попиту на продукцію національних виробників на зовнішніх ринках (виставки, робота з торговельно-промисловими палатами, створення за кордоном торгово-інформаційних центрів і т.п.)

Слід зазначити, що заходи торговельної зовнішньоекономічної політики синхронно повинні підключити регулятори інвестиційної, митної, валютної й іншої політики. Зокрема, митна може бути спрямована на перспективні галузі, які поки що не набрали у своєму розвитку певної сили, або на галузі, які формують експортні доходи країни. Інструменти ж інвестиційної політики можуть бути націлені на розвиток тих галузей, що є «локомотивами зростання».

Отже, арсенал заходів прихованого протекціонізму в руках держави дуже широкий і різноманітний, що дозволяє державі за необхідності прибігаючи до них, захищати ефективно власного виробника від конкуренції іноземних товарів.

Розвиток національних економік, що здійснюється за допомогою структурних зрушень у галузях економіки, що призводять до появи прогресивних і відмирання або модифікації старих традиційних секторів економіки, народження нових видів діяльності та до зміни суспільного поділу праці як наслідок реалізації потенціалу підвищення міжнародної конкурентноздатності країн є процесом зміни технологічних способів виробництва, переходу від однієї якості факторів виробництва до іншої, від одного типу відтворення та зростання до іншого.

У процесі розроблення зовнішньоекономічної політики повинен бути дотриманий необхідний баланс, що забезпечує єдність державних інтересів й інтересів конкретних виробників. Причому державні інтереси покликані в максимальній мірі враховувати вимоги й підходи економічних груп й окремих підприємств. Одним із напрямків розвитку зовнішньоекономічної діяльності є активна участь у світових торгово-економічних організаціях, (ВТО тощо).

Висновки. Конкурентоспроможність національної економіки є одночасно й засобом (де мета – підвищення рівня життя населення країни), і метою (лише конкурентоспроможніші країни мають вищий рівень життя), що робить її надзвичайно важливим орієнтиром при формуванні інструментарію зовнішньоекономічної політики.

В даній статті проаналізовано теоретичні засади розвитку міжнародної конкурентноздатності та виявлено напрямки втілення основних теоретичних положень у практиці зовнішньоекономічної діяльності країн:

- проаналізовано процес реалізації потенціалу конкурентоспроможності в конкурентних перевагах національної економіки;
- сформовано напрямки реалізації зовнішньоекономічної політики держави, яка сприятиме підвищенню конкурентоспроможності національних економік;
- визначено коло проблем розвитку конкурентоспроможності країн та досліджено засоби, за допомогою яких реалізація державної зовнішньоекономічної політики дасть змогу створити умови для підвищення конкурентоспроможності конкретної економіки.

Слід також зазначити потребу у створенні через реалізацію ефективної зовнішньоекономічної політики такого інституційно-регуляторного середовища, яке б щонайкраще сприяло мобілізації інвестицій, стимулювало бізнес і вело до зростання продуктивності праці, тобто створювало в першу чергу умови для підвищення конкурентоспроможності економік. Для цього у розпорядженні економістів є широкий перелік теоретичних розробок, теорій, втілення яких вже є актуальним (протекціонізм, економія на масштабах виробництва, теорія життєвого циклу тощо).

Використана література

1. OECD Reviews of Regional Innovation. Competitive Regional Clusters: National Policy Approaches, 2007. – 352p.
2. Пилипенко И.В. Конкурентоспособность и эволюция теоретической мысли / И.В. Пилипенко. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве. – Смоленск: Ойкумена, 2005. – С. 17–43.
3. Пилипенко И.В. Анализ основных зарубежных теорий конкурентоспособности стран и регионов в мировом хозяйстве // Известия Академии наук. Серия географическая. – М., 2003. – №6. – С. 15–25.
4. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер; пер. с англ. под ред. В.Д. Щетинина. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 316 с.
5. Швандар К.В. Исторический аспект развития концепции международной конкурентоспособности. – М.: МАКС Пресс, 2005. – 320 с.
6. Different dimensions of competitiveness of nations//Training Material on Competitiveness and Development. – UNSTAD Virtual Institute, 2008. – 151p.
7. Братерский М.В. Экономические инструменты внешней политики и политические риски / М.В. Братерский. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 260 с.

8. Алещенко В.В. Конкурентный генотип экономической системы / В.В. Алещенко. – Омск: Омский научный вестник, 2008. – 368 с.
9. Assessment and measurement of competitiveness // Training Material on Competitiveness and Development. – UNSTAD Virtual Institute, 2008. – 112 p.
10. Чужиков В.І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: монографія / В.І. Чужиков. – К.: КНЕУ, 2008. – 272 с.
11. Друкер П. Эпоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества / П.Друкер; пер. с англ. Б.Л. Глушка. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2007. – 336 с.
12. Циганкова Т.М. Міжнародна торгівля: навч. Посібник / Т.М. Циганкова, Л.П. Петрашко, Т.В. Кальченко. – К.: КНЕУ, 2001. – 488 с.
13. Куликов Г.В. Международная конкурентоспособность страны: теория и реальность / Куликов Г. В. Японский менеджмент и теория международной конкурентоспособности. – М., 2000. – С. 7-65.
14. Войтоловский Ф.Г. Конфликты экономических и политических интересов на постсоветском пространстве: сборник статей / отв. редакторы Ф.Г. Войтоловский, А.В. Кузнецов. – М.: ИМЭМО РАН, 2008. – 169 с.
15. Барышева А.В. Модернизация и конкурентоспособность российской экономики: монография; науч. ред. С.Н. Сильвестров. Российская акад. наук, Ин-т экономики. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2010. – 315 с.